

Prof. Dr.

KEMAL H. KARPAT

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

EDEBİYAT

VE

TOPLUM

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
SELİM İLERİ'YE CEVAP	53
TÜRK ROMANI	64
ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATI'NDA SOSYAL KONULAR	69
ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATI	145
TÜRK SOSYAL EDEBİYATININ GELİŞİMİ	169
SOSYAL ORTAM VE EDEBİYAT: ÖMER SEYFEDDİN'İN (1884-1920) EDEBİ ESERLERİNDE JÖN TÜRK DÖNEMİNİN (1908-1918) YANSIMASI	205
AHMET MİTHAT, ÇEHOV VE ORTA SINIF EDEBİYATI.....	245
ULUS ARAYIŞI İÇİNDE BİR DİL: ULUS-DEVLETTE TÜRKÇE	251
İndeks	297

ÖNSÖZ

Edebiyat ve Toplumun Keşfi

1. Edebiyat Eğitimi ve İnsan

Bu kitapta çıkan edebiyatla ilgili yazıların hikâyesi çok eskilere ve derinlere gider. Bundan yarım yüzyıl önce Harvard Üniversitesi'nde Türkiye ile ilgili bir konferansa davet edilmişim. Benden istenen tebliğin konusu Türkiye'nin siyasi ve sosyal durumu idi. Bir sene evvel bu konuda bir kitabım yayımlandığı için aynı konuları tekrar etmek istemedim. Konferansı hazırlayan gruba bir mektup yazarak Türk Edebiyatı'nın sosyal konuları nasıl gördüğünü ve nasıl ele aldığını anlatacak bir tebliğ vermek istediğimi söyledim.

O tarihte Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde birçok konuda ders veriyordum. Tebliğimin konusunu birkaç meslektaşına açtım. Bazıları hemen itiraz ettiler: "Edebiyat, eğlence için yazılan veya iç duygularını dökmek isteyenlerin başvurdukları bir araçtır, sosyal olaylarla ilgisi yoktur" dediler. Diğerleri ise "çok eğlenceli bir konu

olur, edebiyatçılar 'bizim alanımıza tecavüz ettin' diye itiraz edebilirler" dediler. Buna benzer tepki Harvard Üniversitesi'nden de geldi: "Biz olaya dayanan analiz istiyoruz, yoksa muhayyile gücü ile yazılan yazılara ihtiyacımız yok" dediler. Sonuçta ben tebliği bildiğim gibi hazırladım ve öyle sundum. Büyük ilgi toplayan tebliği o tarihlerde alanının en büyük dergisi olan *Middle East Journal* hemen yayımlamak teklifinde bulundu. Derginin yayımladığı metni bazı değişikliklerle Yaşar Nabi, İngilizceden çevirerek küçük bir kitap şeklinde *Varlık'ta* yayımladı. Bana; az da olsa telif hakkı olarak para verdi. Bu sürpriz ödemeyi çok iyi hatırlıyorum çünkü hayatımda ilk ve son olarak edebiyatla ilgili bir yazıdan dolayı ödeme almıştım.

Aslında benim, edebiyatı; sosyal konuları, daha doğrusu sosyal değişmeyi incelemek için kaynak olarak kullanma ihtiyacı duymam çok eski bazı incelemelere, daha doğrusu sezilere dayanmaktadır. Hemen belirtmem gereken bir gerçek var. Benim düşünce, duygu bakımından gelişmemde insanları ve toplumları anlamamda edebiyatın birinci derecede etkisi olmuştur. Hatta bir adım daha ileri giderek şunu belirtmek isterim: Küçüklüğümde okuduğum sayısız edebî eser bende insanları ve sosyal ortamı anlamak merakını uyandırdığı gibi, bana bu anlamayı kolaylaştıracak bir yaklaşım ve anlayış vermiştir. Doğum yerim olan Dobruca'da, mensubu olduğum Türk grubu beş yüz sene orada çoğunluk olarak yaşadıktan sonra 1878'de Romen idaresi altına girerek azınlık durumuna düşmüşlerdir. Okulsuz, camileri yıkılmış, mezarlıkların tarlaya dönüştürüldüğü, liderlerden yoksun bu

Türk toplumu, ancak aile düzeni, adetleri, dilleri ve dinlerinin biçimlendirdiği bir kimlikle farklı kültürel kimliklerini koruyabiliyorlardı. Bu kimliği koruyan ve devamını sağlayan diğer bir kaynak, bilhassa kış aylarında evlerimizde anlatılan destanlar, hikâyeler ve hep birlikte söylenen şarkılardı.

Destanlar, şarkılar bilinçli olarak, kimlik korumak için söylenmezse de sonuçta Türkleri diğerlerinden yani Hıristiyanlardan ayıran bir farklılıktı. Türk terimi Müslüman terimi ile aynı anlamı taşımakta olduğu için orada yaşayan Arnavutları, Lazları, Kürtleri, Tatarları vs. kapsamaktaydı. Her Müslüman, dilini konuşmakta tamamıyla serbest olmasına rağmen herkes kendini, Müslüman olduğu için Türk olarak görüyordu.

Benim durumum, acaipti. Kitap okuma düşkünlüğü, ne kitap olursa olsun okumak, beni oldukça garip bir duruma düşürmüştü. Okuduğum kitapların hemen hemen “hepsi” Romence yazılmış olduğu için benim Romence konuşma ve Romence yazma kabiliyetim arkadaşlarımla söylediğine göre çok parlaktı. Romence yazdıklarımla okuyanlar benim bir gün büyük bir yazar olacağımı söyleyerek beni göklere çıkarıyorlardı. (8 Temmuz 2009 tarihinde Dimitri Kantemir Enstitüsü’nde yapılan sempozyumda beni tanıtan Enstitü başkanı Prof. Mihai Maxim “Romence’yi çok iyi biliyor, Romen gibi konuşuyor” demişti. Konuşmam Basarya Efendi hakkında ve Türkçe idi.) Fakat daha o tarihte Türk olduğumu, Müslüman olduğumu anlamış ve mensup olduğum kavmin geçmişini ve kültürünü daha derinden kavramaya ve korumaya karar vermiştim. Gerçi bizim evimizde Arap harfleriyle yazılmış birçok Türkçe ki-

tap vardı. Ailede eski Arap harfleriyle yazılı bu kitaplar okunuyor, bense Mecidiye Medresesi'nde hem Kur'an dersleri alıyor, hem de Türk Edebiyatı (Namık Kemal, Ziya Paşa) ile aşinalık kuruyordum. Yine de okuduğum kitapların ezici çoğunluğu Romence idi. Daha başlangıçta nesre (düzyazı) karşı şiirden çok daha fazla ilgi duymuştum. Romenlerin en büyük şairi sayılan Mihail Eminescu'nun (Eminoviç olan eski adı muhtemelen Emin'den geliyor, doğduğu bölgede Hıristiyanlaşmış, sonra Romenleşmiş Kıpçaklar, Tatarlar vardır.) bazı şiirlerini, bu arada Luceafarul'u (Çobanyıldızı) ezberlemiş, G. Cosbuk, Lucian Blaga gibi şairlerin şiirlerini takip ediyor olsam da asıl merakım romandı.

2. Roman ve Sosyal Sınıf

Bu yazıda en fazla roman üzerinde duracağım, çünkü roman belirli bir sosyal dönüşümün yanı sıra modern orta sınıfların edebî ürünüdür. Sanayileşmenin ve pazar ekonomisinin verdiği güç ile Batı'da orta sınıf 19. yüzyılda demokrasi yolu ile halk kitlelerini seferber ederek siyasi iktidara sahip olmuş ve Batı Avrupa'ya kültürel damgasını vurmuştur. Türkiye'de de 19. yüzyılda pazar ekonomisinin ülkeye girişi ve özel mülkiyetin hâkimiyetiyle yeni bir orta sınıf doğmuştur. Ancak bu orta sınıf iki tür olarak ortaya çıktığı ve doğuşları ayrı nedenlere dayandığı için birlikte hareket edememiştir. İlk göze çarpan orta sınıf -yani burjuvazi- birkaç büyük şehirde (İstanbul, İzmir, Selanik vs.) toplandı ve yerli ürünleri dış ülkelere pazarladığı, yani yerli tarım üreticisi ile dış sermaye arasında mutavassıt (aracı)

olduğu için müstakil sayılamazdı. Ayrıca bu grup, orta sınıf Batı kültürünün ithalatçısıydı. Devlet tarafından gerçekleştirilen kurumsal reformlar (ticaret, adliye, vs.) bir bakıma bu grubun dünya piyasalarına uyum sağlaması amacını güdüyordu. Sonra İttihat ve Terakki döneminde iktidar kendi “millî” orta sınıfını yaratmak için büyük girişimlerde bulunmuştur.

Orta sınıfın ikinci ve en önemli türü tarım alanında doğmuş ve yerli, yani “millî” kültürü, tarihî kimliği sinesinde barındırarak siyasi güç kazanma yollarını aramıştır. Bu arayış I. ve II. Meşrutiyet'in ve nihayet DP'nin 1950'de iktidara gelmesiyle hedefine ulaşmıştır.

Modern Türk Edebiyatı'nın 19. yüzyılda doğuşu bu sosyal gelişmelerle yakından ilgilidir, çünkü köklü sosyal yapı değişiklikleri insanların ve toplumların düşüncelerini yakından etkilediği gibi yeni fikirler doğurarak insanların farklı ifade şekilleri aramalarına ve araçlar yaratmalarına yol açmaktadır. Edebiyat, bilhassa nesir, bu arayışların sonucudur.

Daha sonra işaret edeceğim bir hususu çok genel olarak şimdiden belirtmek yerinde olur. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı edebiyatında şiir her bakımdan hâkim durumdaydı. O tarihten sonra şiir, önemini ve sanat üstünlüğünü korumakla beraber okuyucu ve yayın sayısı itibariyle hakimiyetini nesre terk etmiştir. Hatta başarılı olunamasa da “roman” arayışlarını görmek mümkündür. Bu dönemde Türkçenin yayıldığını ve halk dilinin toplumun ana iletişim aracı olduğunu görüyoruz. Kısacası “demokratikleşme” yani halk dilinin veya ona yakın olan gazete üslubunun hâkim duruma geçmesi ve halk arasında yaygınlaşması edebiyatı

yeni isteklerin, özlemlerin ifade vasıtası yapmıştır. Bu konulara daha sonra tekrar döneceğiz.

Bu gelişmelerin çeşitli tepkiler yaratacağı kesindir. Bazı yazarlar kaybolmuş aile, âdet ve değerlerin özlemini dile getirirken başkaları aynı değerleri mahkûm etmişlerdir. Değişmenin yarattığı aksülamelleri (tepkileri), 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşan Türk edebiyatı çok iyi ifade etmiştir. Bir kısım yazarlar değişimi (muasırlaşmayı) savunuyor, diğerleri değişme ile gelen bazı yaşayış şekillerini ve değerleri tenkit ediyordu. Bu konuları tekrar ele almadan evvel benim düzyazıya ve sosyal konulara nasıl ve neden önem verdiğimi anlatmam yerinde olur.

3. Roman, Sanat, Kimlik ve Toplum

Düzyazı, yani hikâye ve roman daha Romanya'dayken beni çok yakından ilgilendirmişti.

Romenlerin nesir yazarlarının içinden Ion Creanga'nın çocukluk hatıralarını, –ki benim doğum yerim olan Armutlu'ya bağlılığımı çok güçlendirmiştir– Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu vs. romanlarını okumuştum. Fakat asıl bilgi kaynağım Batı, Rus ve Amerikan edebiyatı olmuştur.

Batı Edebiyatı'na geçmeden, benim sosyal, ekonomik ve kültürel anlayışımı etkileyen Romen Ion Slavic'ten çok kısa söz etmek istiyorum. Slavic'in hikâyeleri arasında Saraceni (Fakirler Köyü) isimli bir öykü vardır. Yoksulluk, cehalet içinde boğulmuş bu köye bir öğretmen gelir ve bilgisi, iyi niyeti ve insanları ikna kabiliyeti sayesinde, köylülerin akliselimine

ve kimliğine saygı göstererek köyü az zamanda refaha kavuşturur.

Köy Enstitüleri'nin Türkiye'de aynı mucizeyi yaratacağına inandığım için bu kuruluşları yakından incelemiş, hatta bir yazı hazırlamıştım. Fakat Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde binaların ve öğretmenlerin modernliklerine karşı, bu modernliğin yakınında bulunan köyü etkilemediğine şahit oldum. Elit-halk ayrımının, halkçılığın örneği olan bu kurumlarda da devam ettiğine kanaat getirdim. Kökeni ne olursa olsun bir insanın değerine hükmetme hastalığı her yere yayılmıştı.

Böylece farkında olmadan bu eserleri okuyarak kendi kültürümü ve bu kültürün insanlarını anlamak ve anlatmak için başka dilde eğitim görmek ve o dili kullanmak zorunda kalmıştım. Çok sonra öğrendim ki Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman yazarlar (Olcas Süleymanov, Cengiz Aytmatov) Rus dilini kullanarak kendi halklarının sorunlarını dile getirebilmişlerdir. Yine de Türkçe yazmak isteğim kuvvetliydi fakat etrafımda bunu öğretecek kimse yoktu. Ailede yalnız Türkçe konuşulurdu. Annem ve babam aralarında bazen Kırım Türkçesini konuştukları halde genelde İstanbul Türkçesini tercih ederlerdi. (Baba tarafım Kıpçak kökenli. Bucak'tan gelmişler. Akkerman Kalesi serdarı olmuşlar. Fakat bu bölgeler 1812'ye kadar Kırım Hanlığı'nın idaresinde olduğu için kalede yaşayan halkın büyük kısmı Anadolu'lu olmasına rağmen resmî dil Tatarca yani Kırım şivesiymiş).

Dünya klasiklerini okumak beni beklemediğim ve tahmin ettiğimden çok farklı sonuçlara götürmüştür. Victor Hugo (1802-85), Honoré de Balzac (1799-1850),

Charles Dickens (1812-70) veya Rus yazarları Nikolai Gogol (1809-1852), Ivan Turgenev (1818-83), Tolstoy ve buna benzer birçok yazar zamanın sosyal, siyasi, ekonomik olaylarına geniş yer vermektedirler. Mesela Turgenyev, *Babalar ve Oğullar*'da o dönemde Rusya'yı saran nihilist akımları ele aldığı kadar bunlara karşı kişisel tepkileri ve kendi duygularını da ifade etmektedir. Fakat tüm bu yazarlar olayları ve değişimleri kişiselleştirerek, kendi dünyalarının ve duygularının süzgecinden geçirerek onlara kalıcı, sanatsal bir boyut kazandırmaktadırlar. Daha o tarihte bilinçli olmasa da sezgi yolu ile edebiyatın her şeyden evvel sanat olduğuna kanaat getirmiştik. Okuduğum Batı romanları bana Fransız ve İngiliz toplumlarının sorunları hakkında bilgi veriyordu. Fakat bu bilgi, gerçekleri olduğu gibi yansıtmaktan çok yazarın olayları nasıl gördüğü ve yorumladığının ifadesiydi.

Çok sonra anladım ki benim edebiyata bu şekilde yaklaşımım doğruymuş. Olayları yazıldığı gibi kabul etmemek, onların kökeninde yatan insanı keşfetmek daha önemliydi. Edebiyat bu yazarların elinde sosyal devrim veya dünyaya düzen verecek bir alet olmaktan çıkarak kendine mahsus bir alan yaratmaktaydı. Bunun adı "sanat"tır. Sanatı ve yazarları yeni bir dünya yaratmak için 70 yıl "politik bir alet" olarak kullanan Sovyet rejimi, yıktığı Çarlık idaresi zamanında edebiyatta, müzikte, resimde verilen mahsullerle yarışacak bir eser ortaya çıkaramamıştır. Çarlık da saltanat gibi bir dereceye kadar istibdat rejimleriydi, fakat bu rejimde hürriyet için mücadele ve daha güzel bir dünya düşünme ve özleme hürriyeti vardı. Rusya'da da komü-

nizm, “İslam’da içtihat kapıları kapanmıştır, söylenecek her şey söylenmiştir ve yazılmıştır. Artık yeni fikre ihtiyaç yok ve olamaz da” dercesine, “Marksizm sosyal evrimin sonudur ve artık söylenecek, yapılacak hiçbir şey yoktur” demek istemiştir.

Batı Edebiyatı’nın şaheserlerini okumak ve içselleştirmek bana sosyal olayların ortaya çıkışını göstermesi ve dolayısıyla Batı dünyası hakkında sezîşe dayanan psikolojik, kültürel bir anlayış kazandırmış, kendi toplumumu, yani içinde yetişmekte olduğum Dobruca Türk Müslüman toplumunun bulunduğu durumu daha iyi anlamama yol açmıştır. Bu toplum buraya nasıl gelmiş, nasıl bu hale düşmüş, buralarda yaşadığı beş yüz seneden fazla zamanda neler görmüş, neler geçirmiş ve bunlara dair kolektif hatıratında neler kalmış diye merak etmeye başlamıştım.

Bu arada edebiyatla daha açık, belirli bir şekilde ilgilenmeme yol açan somut olay Alphonse Daudet’nin (1840-97) *Lettres de Mon Moulin* (Değirmenimden Mektuplar) adlı hikâyeye derlemesi olmuştur. Daudet bu kitabında, yaşadığı Güney Fransa’da (Provence) halk arasında dolaşan hikâyeleri, efsaneleri anlatmıştır. Bu fikir bana iki yönden çok cazip geldi. Benim ailemin su değirmenleri vardı. Kendine mahsus bir sükûneti içinde un öğüten bu değirmenlerle ilgili çok şey biliyordum. Birkaç yüz yıl yaşı olan bu değirmenlerin benim halkım kadar bir geçmişi ve hikâyesi vardı ve hâlâ inatla ayakta durup halkın ekmek yaptığı unu öğütüyorlardı. İşte ben de Daudet gibi bu değirmenden Türk-Müslüman halk arasında söylenen hikâyeleri, destanları, türküleri kaleme alıp kitaplar yazmaya karar ver-

dim. Fakat hikâyeden çok beni yaşayan halkın dertleri, düşünceleri, insan olarak duyguları ilgilendiriyordu. Onlarla benim aramda beni hüzünlendiren büyük bir fark vardı. Evet Türk-Müslüman halkın bir parçasıydım, fakat onlar gibi ezilmiş, ikinci sınıf vatandaş olarak kendimi Romen'den (ve sonraları Amerikan'dan, Fransız'dan) daha aşağı görmek istemiyordum. Türkleri (Osmanlı'yı) kötü göstermek her yerde alışkanlık haline gelmişti. Ben bunu kabul edemezdim. Okuduğum sayısız roman, hikâye beni kişi olarak bilinçlendirmiş, önümde yeni ufuklar açmış fakat aynı zamanda kendimi bir parçası olarak hissettiğim halktan bir bakıma farklılaştırmıştı. Farklılaşma geleceği farklı görmekten kaynaklanmaktaydı. Onlar her şeyi kabullenerek yaşamaktaydılar. Bense kendi irade ve azmimle başka bir hayat yaşayabileceğimi düşünmekteydim. Kabiliyetlerimi geliştirerek toplumuma, insanlara bir şeyler katmak istiyordum. O tarihte yapmak istediğim, halkın hatıralarını, efsanelerini, kültürlerini güçlendirip yaşatmaktı. Yani edebiyatı, sanatını korumak kaydı ile bir araç olarak kullanmak istiyordum.

Benim yaşadığım bölge, yani Babadağı ve civarlarında halen Saltuk Baba veya Sarı Saltuk Dede'nin destanları anlatılmaktaydı. Sarı Saltuk 1260'larda Anadolu'dan büyük bir Türkmen grubu ile göç ederek Babadağı Kasabası'nı kurmuştu. O civarda anlatılan Saltuk Dede destanlarını Sultan Fatih'in oğlu Cem Sultan dinlemiş ve kendi erkânı arasında bulunan Ebu'l- Hayr-i Rumî'ye bu destanları bir kitap şeklinde toplamasını emretmiştir. Meydana çıkan *Saltukname* hakkında A. Yaşar Ocak' "Evliya menakıbnameleriyle

destansı romanların adeta karışımı olup, daha ziyade *Battalname* ve *Danişmendname* gibi destansı roman türüne yakın olan bu destanın ancak üçüncüsü elimizde bulunmaktadır.”¹ der. Bir padişah oğlunun, halk menkıbelerini kitap şeklinde toplatması üzerinde durulması gereken bir olaydır.

Destanların hemen hemen hepsinin ana özellikleri belirli bir kahramanın kültürel, millî, dinî idealler uğruna mücadelesini -çoğu kez manzum olarak- anlatmalarıdır. *Saltukname*'nin özelliklerinden birisi, Baba Saltuk'un kâh Balkanlar'da kâh Orta Asya'da ve başka yerlerde Müslümanlık uğruna mücadele edişini anlatmakla beraber, Hıristiyan azizleri ve Müslüman olmayan kahramanları da hürmetle dile getirmesidir. *Saltukname*, değişik dinli ve kültürlü insanların barış içinde yaşayabileceğini anlatmaktadır. Benim amacım, o civarda dolaşan destanları, hikâyeleri bir ozanın ağzından anlatmaktı. Ayrıca ozan, halkın günlük hayatını ve etkilendiği olayları da hikâye şeklinde dile getirecekti. Ozan Yunus Emre'nin şiirlerini -ki halk arasında okunurdu- yaygınlaştıracak, başka bir ifadeyle ozanın ağzı ile ben konuşacaktım. Açıkça söylemek gerekirse ben gerçekçi bir yazar olmak ve gerçekleri halkın günlük hayatından almak istiyordum. Bu hikâyeleri anlatacak halk ozanını da seçmiştim. Ozan, fevkalade güzel konuşan, onu dinlemek için herkesin yarıştığı Rıfat isminde yakın bir akrabamdı. Ona Balaaz (Bal ağız) ismi-

1 A. Yaşar Ocak, Sarı Saltuk, *Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı*, Ankara 2002, sf 6/ /Şükrü Haluk Akalın, *Saltukname*, Ankara 1988-90, 3 cilt.

ni vermiştim. Balaaaz, Türklerin-Müslümanların yaşadığı köylerde hikâyeler anlatarak Türk halkının kendi diline karşı olan sevgisini ve bağlılığını sağlayacaktı.

Daudet gibi hikâyelerin bir kısmını ben de *Değirmenimden Mektuplar* şeklinde tasarlamış fakat birdenbire hiç düşünmediğim bir engelle karşılaşmıştım. Engel, hikâyelerin diliydi. Gerçi ben bu hikâyeleri Aytmatov'un yaptığı gibi hâkim olan grubun dili ile yazabilirdim. (Aytmatov *Cemile*'yi Rusça yazmıştı) Ben de Romence yazabilirdim fakat ana amaçlardan biri halkımın Türkçesini korumak ve güçlendirmek olduğu için yazılarımı Romence yazmayacağım aşikârdı. O tarihlerde Dobruca'da konuşulan Rumeli ağzının kelime sayısı herhalde 1500 civarında olduğu için bu kadar az kelime ile edebiyat yapılamazdı.

Bu gibi düşünceleri kafamda kurarken herhalde 16-17 yaşlarındaydım. Amacım edebiyat yolu ile millî, yerel yani Dobruca Müslüman-Türk halkının kültürünü geliştirmek ve tanıtmaktı. Daha o genç yaşta farkında olmadan edebiyat yolu ile yerel bölgesel kültürü evrensel insana bağlamaya çalışıyordum.

Edebiyat yazarı olamadım ve bunun için çok üzgünüm, fakat edebiyatın toplum sorunlarına ışık tutan bir tür olduğunu anladım ve imkânlarım dahilinde anlatmaya çalıştım. Edebiyat benim için her şeyden evvel bir sanattı ve yazar toplumunu ve olayları anlatırken (Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanı bir bakıma tarihtir) olayları içselleştiriyor ve yazdıkları, söyledikleri hem kendisini hem toplumu anlatıyordu. Zannediyorum ki bir dereceye kadar bu yaklaşımı "sosyal" araştırmalarımda muhafaza edebildim. Tam objektif oldum ve

toplumu ve tarihi gerçeğe uygun şekilde anlattım. Ve bu toplum benim ait olduğum Türk (Osmanlı-Müslüman) toplumuydu.

Tüm bunlarla birlikte edebiyatçının istikrar bulmuş, devamlılık gösteren, değeri devlet ve halkı tarafından kabul edilen bir dile ihtiyacı olduğuna kesin olarak inanmıştım. Bu konuda söyleyeceklerim var.

Benim şahsi merak ve gayretimle elde ettiğim edebiyat bilgimi genişletmek ve düzenlemekte okul eğitiminin de katkısı olmuştur. Okulda Romence bölümünde yedi sene muntazam verilen edebiyat derslerinde klasik Helen Euripides (MÖ 480-406) ve Sophokles (MÖ 496-406) piyeslerini, Homer'in (MÖ 100) *İlyada* ve *Odyssea'sı* ve Romalı Virgilius'un (MÖ 70-17) *Aineid'i*ni okumuştum. Yakınımda olan Köstence Limanı'nda Roma'nın büyük şairi Ovidus sürgün olarak yaşamıştı. Zaten liman onun ismi ile tanındı. Köstence'nin o ismi taşıyan üniversitesi var bugün. Daha sonra Batı Edebiyatı'nda Pierre Corneille'in (1606-84) *Cid'ini* okudum. (Eserde İspanyol asilzadesi, savaştığı Müslüman hükümdarın hizmetine giriyor.) Sonra Norveçli Henrik Ibsen'in (1828-1906) toplumunu tenkit eden eserlerini (Ibsen İtalya'ya göç etmek zorunda kalmıştır) okuyarak edebiyatla toplum arasında ilişkiler bulunduğuna kesin inanmıştım.

Bunun yanında, o tarihlerde Titu Maiorescu'nun "sanat sanat içindir"-Yedi Meşale (1928) aynı görüşü savunmuştu- okulunun karşısına dikilen Constantin Dobrogeanu-Gherea'nın sosyal gerçekliği savunan görüşlerini de yakından izlemiştim. (Gherea bir Rus Yahudisi olup Bolşevik ihtilalinden sonra Romanya'ya

sıĝınan etkili bir edebiyat münekkidi idi.) Bu iki ayrı grl kimse edebiyatçı değildi, onların ana megaleleri Şiir, hikâye, roman yazmak değildi. Onlar edebiyat eletirmenleri olarak, sanatın, estetiğin, edebiyatla toplum ilikilerinin ne olduğunu, ne olması gerektiğini anlatan kimselerdi. Onlar sayesinde edebiyatta tenkidin “tanıtım”dan çok farklı olduğunu anladım. Sağlam edebî tenkit olmadan sağlam bir edebiyat olmaz. Türkiye’de Nurullah Ataç gibi mnekketleri bulunmasına rağmen gerek anlamda bir edebiyat tenkit okulu henüz gelimemitir. (Ataç’ın “modernist” yönü ağır basmı, toplumun kültürel tarihi birikimini bir yana bırakmıtır.)

Amerika’da,² Fransa’da, İngiltere’de çıkan kitap eletirilerini (Book Review) sürekli okuduğum iin edebiyatın sağlam bir eletiriyle çok geliebileceğine eminim. Edebiyat yolu ile insanı kefetmitim. Sonradan edebiyatın milletle olan ilikisini kefettim ve millî edebiyatın insanı esas alarak uluslararası boyut kazanacağını anladım. Büyük edebiyatın, bilhassa romanın belirli bir topluma aidiyeti ve oradan aldığı bir kimliği vardır. Tolstoy, Turgenyev, Dostoyevski vs. Rus toplumunu; Balzac, Victor Hugo Fransız toplumunu anlatıyor. Aynı Şeyi İngiliz, Amerikan edebiyatı ve baka edebiyatlar hakkında söylemek mümkün. Her yazar bir “millî” kimlik taır. Günümüzde Arnavutluk’un daima Batılı olduğunu iddia eden ve Arnavutları sözde

2 ABD’de geirdiğim ilk yazımı tamamıyla Amerika’nın önde gelen edebî eserlerini okumakla geirdim. Bu sayede Amerikan toplumunu iinden tanıdım.

Batı'dan ve Hıristiyanlıktan ayıran, Türkleri ve İslamı alabildiğine kötü gösteren İsmail Kadare dahi millîdir çünkü Arnavut halkının tarihini anlatmaktadır. Kadare “Batılı” olmak gayretine rağmen hâlâ bir Arnavut’tur. Romanın konusu olan toplumun aynı zamanda siyasi, coğrafi bir çerçevesi vardır. Bu çerçeve ise devlettir. Halkı, dili ve kültürü ile birleşen devlet millî devlettir. Aynı zamanda bu devlete ve millete sosyal-kültürel boyut veren orta sınıftır ve roman bu orta sınıfın birinci derecede ifade aracı olmaktadır.

Ben kendi kendime bir edebiyat eğitimi alırken romanın şiirden ve küçük hikâyeden oldukça farklı kökenleri ve fonksiyonları olduğunu sezmiş, fakat kavramsallaştıramamıştım. Ancak romanların millî sınıfsal yönlerinin ötesinde ve üstünde hatta onlardan çok daha önemli olarak insanı tasvir etmeleri vardır. Milliyeti Fransız, İspanyol, Rus veya Hint vs. olmasına rağmen büyük roman yazarları insanı ve sanatı ön plana çıkardıkları için milliyet farkı gözetmeksizin uluslararası kabul görmüşlerdir. Büyük romanlar 20-50 dile tercüme edilmiştir. Söylediklerim nesir bilhassa roman için geçerlidir, onun için şiiri bu yazının dışında bıraktım. (Şiirin önemini ve sanat yönünün ağır bastığını, fakat onun da toplumsal bir yönü olduğunu kabul ettiğimi belirtmek isterim.)

4. Edebiyat Rüyasından Sosyal Gerçeklere

İşte Türkiye’ye 18 yaşımın sonunda 1942 yılında geldiğim zaman dünya klasiklerinin büyük bir kısmını okumuştum. (Rabindranath Tagore (1861-1919) dahil)

Edebiyat tarihi ve ekolleri hakkında bazı bilgiler edinmiştim. Türkiye'ye ulaşır ulaşmaz çok değişik bir siyasi, sosyal ve kültürel ortama girdiğimi anlamıştım. Artık "millî" bir azınlık olmaktan çıkmış, sosyal (muhacir) azınlığın parçası oluvermiştim. Her şey Türk ve Türkiye adına yürütülüyordu fakat Dobruca'daki Türklükle Türklerin millî yurdundaki Türklük bir hayli farklıydı. Benim kimlik anlayışında Müslümanlık ve Türklük birbirinden ayrılmış gözükmelerine rağmen bir bütünün ayrılmaz parçalarıydı. Osmanlı geçmişi Müslüman ve Türk kimliğinden farklı değildir. Bu konular Dobruca'da tartışılmıyordu çünkü tüm bu kimlikler yüzyıllardan beri birbiriyle kaynaşmış birbirini tamamlayarak yaşıyorlardı. Tek bir kimlik, Türk kimliği olarak ortaya çıkmış ve öyle kabul edilmişti. Benim Türk kimliğim, benim gözümde şüphe götürmeyen bir gerçektir. Dini tam manasıyla asimile etmiş, dinî kimliğini dünyevileştirmiş, onun ahlaki, etik ve kültürel yönlerini muhafaza ederek millileştirmişti.

Gerçi ben medrese eğitimim süresince şeklen Müslümanlık adına Allah'ı, peygamberi ağızdan düşürmeyen, fakat inancın ne olduğunu anlatamayan, dünyadan uzak durmayı tavsiye eden hocalardan çok çekmiştim. Ama bir yerde kendi insani, ahlaki düşüncelerim çerçevesinde yine inançlı bir kimseydim. Cumhuriyet rejimine halka dayanan bir idare sistemi olarak içten inanıyor fakat Türklerin kökenlerini Orta Asya'da "ırk"ta aramanın hem lüzumsuz hem de yanıltıcı olduğunu düşünüyordum. Kaldı ki Dobruca'da bulunduğum süreçte Türklerin Orta Asya kökenli olduklarını biliyordum. Bu bölgelerin insanları ve tarihleri hakkında bir hayli

bilgi edinmiştim. Dobruca'da 1856 yılında Kırım'dan gelen büyük göçmen grubu eski vatanlarıyla ilgili hatıralarını, kültürlerini korumuşlardı. İsmail Gaspıralı gibi Kırım'ın ve Orta Asya'nın eğitim alanında başarı sağlayan birçoklarının geçmişinden söz ediyorlardı. Kırmılılar, Dobruca'da tarihi Türk topluluğu içinde bir başka Türk grubunu oluşturuyorlardı. Aynı kökten gelen bir topluluk birkaç gruba ayrılabilirdi. (Bu konuda Kırım kökenli olan ve Türkiye'yi ziyaret etmediği halde kitaplarını yaşadığı Londra'da Türkçe yazan ve yayımlayan Cengiz Dağcı'nın ismini anmak yerinde olur. Onun kitaplarının tarihî ve sanat değeri yüksektir.)

Türkiye'de benim en fazla tepki gösterdiğim ve tekrar edebiyata yönelmemde birinci derecede etkili olan "tek parti rejimi" idi. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sıkıntılara pay veriyorum, fakat yine de Türkiye'de tek parti rejiminin her alanda tahribatı inanılmayacak derecelere ulaşmıştı. Devlet iktisadi kurumları, devleti güçlü tutmak için bürokrasiyi ve devletçi iş sahiplerini koruyor ve destekliyordu. Halksa işsizlik, yoksulluk içinde kıvranıyor, köylü göstermelik modernleşmeyi desteklemek için ağır vergiler ödüyordu. Yoksulluk içinde yaşayan halk yamalı elbiseler giyyordu. Durumu tenkit edenler derhal "komünist", "solcu" diye hapsediliyor; dinden, İslam'dan, vicdan hürriyetinden söz edenler "yobaz", "mürteci", "dini siyasete alet ediyor" diye mahkemelere düşüyordu.

İşte bu durumda halkın acılarını, şikâyetlerini, kültür alanındaki baskıları dile getirecek tek araç edebiyat olmuştur. Tek parti döneminde Türkiye'nin karşılaştığı sorunların gizli veya örtülü şekilde tenkit edildiği, tar-

tışıldığı yer edebiyattır. Diğer bazı yazılarımda anlattığım gibi Türkiye’de karşıt sosyal gruplar bulunmasına rağmen bu tenkitleri gerçek anlamda “sosyal sınıf” ve “sınıf mücadelesi” olarak görmek güçtür. Çünkü Türk toplumunu bir arada tutan “cemaat ruhu”dur. Cemaat karşılıklı dayanışmaya, karşılıklı eşitliğe dayanan bir topluluktur. Cemaatler dinî olduğu kadar mesleki, (esnaf cemaati) millî ve de siyasi olabilir. Cemaatte farklılık olabilir fakat bu fark “sınıf mücadelesi” yaratmaz. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde yani 1940’lara kadar gelişen millî ve milliyetçi edebiyat yanında sınıfsal farkları vurgulayan eserler de vardır. Bunların arasında Sadri Ertem’in (1900-43) *ıkrıklar Durunca* (1930), *Silindir şapka Giyen Köylü* gibi “romanlarını” göstermek mümkün. Ertem kapitülasyonların eski geleneksel sanayiye nasıl krttiğini, köylünün nasıl vasıfsız işci haline geldiğini anlatır. Reşat Enis Aygen (1909-84) *Toprak Kokusu*’nda (1944) ağa-köylü çatışmasından bahseder. Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf* (1937), *İçimizdeki şeytan* (1940) “romanlarında” sınıfsal temaları işler. Bu “romanların” içinden bugün anılan yalnız Sabahattin Ali’nin eserleridir çünkü o sınıf mücadelesinden söz etmekle beraber, hatta “sanat gaye değil, vasıta” demesine rağmen, gerçek manada sanatı ön plana çıkaran bir yazardır. Bu yazılardaki çatışmalar “sınıf” farklarından ziyade ekonomik ve sosyal eşitsizliğe tenkit etmekteydi.

Nihayet 1945/46’da Türkiye’nin çok partili demokrasiye geçmesi ile 20 yıldan beri biriken sorunlar ve şikyetler daha serbest şekilde ortaya atılmıştır. Siyasi dergiler, günlük gazeteler toplumun karşılaştığı sorun-

ların birçoğunu tartışmasına, tenkit etmesine rağmen bazı temel oluşumları gereği gibi değerlendiremiyorlardı, zira yapıları ve fonksiyonları buna elverişli değildi. Temel bazı oluşumların gerçek manasıyla tartışıldığı yer yine edebiyat olmuştur. Edebiyat nihayet sahil bir şekilde “memleketin”, yani halkın içinden, halk arasından çıkan, halkı tanıyan ve halk dilini bütün gücü ile kabullenen ve ifade edebilen yazarlar tarafından tanıtılmaktaydı. Hemen ilave edelim ki bu yazarlar halk arasından çıkmakla beraber Cumhuriyet’in okullarında okumuş ve Cumhuriyet’in temel halkçı-demokratik ruhuna sahip olmuş kimselerdi. Onları yetiştiren Cumhuriyet’e ihanet etmiyorlar, tam tersine edebiyat yolu ile rejimi temel kuruluş ilkelerine dönmeye çağırıyorlardı. Edebiyatçılar çok partili rejimin getirdiği nispi hürriyetten faydalanarak memleketin şikâyetlerini sanat yolu ile kendi görüşlerine göre ifade etmek yolunu tutmuşlardı. Gerçekçi bazı yazarların solcu sloganlarıyla içinde yaşadıkları “burjuva” toplumunu alabildiğine tenkit ettikleri doğrudur. Fakat onlar topluma içeriden bakarak kendilerinin bir parçası olan orta sınıfı -burjuvaziye yağdırdıkları küfürlere rağmen- değil, onun eksikliklerini tenkit etmekteydiler. Aziz Nesin bu yazarlar arasında ön planda yer alır. Onun *Marko Paşa* dergisi sosyal-siyasal incelemeler için bulunmaz bir kaynaktır.

Demokrasinin gelişiyile edebiyat çalışmaları da kendi kanunlarına uyarak evrimine devam etmiştir. Şahsen siyasi olayları yakından izlememe ve bazılarında katılmama rağmen edebiyata olan ilgimi devam ettirdim ve eskiye nazaran da çok daha genişlettim. Artık ben Dobruca Türk azınlığının kimliğini bir yana bırakarak

Türkiye toplumunun bir parçası olarak siyasi, edebî gelişmeleri yakından izliyordum. Şunu anladım ki edebiyat Cumhuriyet döneminde “millî” kimliğine kavuşmak üzereydi. Bu arada Çağdaş Türk yazarlarının eserlerini okuduğum gibi 19. yüzyılın Türk Edebiyatı’yla da yakından meşgul oluyordum.

Ortada herkesin bildiği fakat doğru dürüst anlamadığı bir gerçek vardı. Modern dediğimiz, millî sayabileceğimiz bir Türk Edebiyatı 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu edebiyata neden “modern Osmanlı edebiyatı” denilmediğini anlamak güç değildir. Artık edebiyat küçük bir kitlenin yeni yöneticilerin hislerinin ifade aracı olmaktan çıkarak halkın, toplumun kimliğinin bir aynası haline gelmek yolunu tutmuştu. Hem de halkın dilini, gerçekçiliğini, hikâyelerini kendine mal ederek. Bu “Türk” edebiyatının doğuşu Osmanlılığın resmî, siyasi bir kimlik olarak devlet tarafından kabul edildiği bir döneme rastlamaktadır. Başka türlü ifade edilmek istenirse devlet resmen Osmanlılaşırken toplum; edebiyat ve dili ile Türkleşmekteydi. Hem de ülkede yaşayan farklı etnik grupların itirazına uğramadan.

Türkleşme ve millileşme devletin Osmanlılık ve İslamcılık siyasetine paralel olarak gelişmiştir. 1870’ten sonra Türkçe yazılan kitapların sayısı Türkçeleşmenin boyutlarını açıkça göstermektedir. Aynı zamanda edebiyat bizzat kendi bünyesinde şiir yerine nesre artan bir önem atfetmiştir. Bilindiği gibi klasik Osmanlı döneminde hâkim olan edebiyat şiirden oluşan Divan Edebiyatı’ydı. Nesir olarak yazılmış kitapların sayısı çok azdır. Buna karşılık Halk Edebiyatı’nda düzyazı daha çok kullanılmaktadır.